

Brauch Magda

Laborfalvi Róza — Jókai Mór igazi műzsája

Sok mendemonda kering még napjainkban is legnagyobb „mesemondónk”, Jókai Mór és felesége, Laborfalvi Róza kapcsolatáról (a „mesemondó”-t nem pejoratív értelemben használtam — így él a köztudatban, és nem csak magyar nyelvterületen).

Mi okozta és okozza egyesek szemében talán még ma is e kapcsolat felemás megítélését?

Egészen leegyszerűsítve két letagadhatatlan tény: Róza nyolc évvel idősebb volt férjénél, és nevelőintézetben élt egy akkor már a serdülőkorhoz közeledő törvénytelen leánya.

Szépséghibák ezek kétségtelenül, talán még mai szemmel nézve is — bár számtalan hasonló esetet produkál az élet —, de abban az időben szarvaszépséghibáknak számítottak (elnézést a „nyelvújításért”), különösen az utóbbi, azt is figyelembe véve, hogy Jókai nemesi származású, gazdag, igazi úri-fiú volt. A királynői termetű és megjelenésű, feltűnően szép színésznőt a bohém drámaíró, Szigligeti Ede házában ismeri meg még 1846-ban, majd 1848. március 15-én este, a Bánk bán ingyenes díszelőadása előtt, amikor Jókai a színpadra ment, hogy onnan szóljon a közönséghez: „Egy tünemény állt előtte. A forradalmár előtt egy királyné. Gertrudis. A legszebb Gertrudis Magyarországon. Laborfalvi Róza levett a saját kebléről egy nemzeti színű kokárdát és a Jókai szíve fölé tűzte, aztán a szeme közé nézett mélán, édesen, rejtelmesen. És Jókai e pillanatban érezte bizsergő ereiben, hogy ez a nézés az ő jutalma a végzettől a mai napért, és hogy ez a jutalom egy egész életre szól” (Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora).

Ilyen romantikus körülmények között köszöntött be a szerelem a nagy romantikus szerző életében a magyar történelem legdicsőbb napjának estéjén. Jókai ekkor 23 éves volt, Róza — akit eredetileg a Judit névre kereszteltek — 31. A Róza nevű kislánnyról azonban Jókainak nem volt tudomása. Amikor a házasság ellen kétségbeesetten tiltakozó édesanyja, nővére, bátyja, sőt még legjobb barátja,

Petőfi is tudatták ezt vele, először meghökkenve vissza akart lépni, de rövid idő alatt a szerelem győzött: az író valósággal megszökött hozzátartozói elől, és titokban esküdtek össze (Petőfi elvi okokból ellenezte a házasságot: félti a forradalmár Jókait a színésznő állítólagos arisztokrata kapcsolatainak befolyásától).

Jókait édesanyja megátkozta és kitagadta (apja már nem élt), de később be kellett látnia, hogy fia Rózánál hűségesebb társat nem találhatott volna, így már 1850-ben kibékül menyével. Nem csak Róza szépsége és tehetsége varázsolta el, de latba esett hitvesi hűsége és gondoskodása a forradalom alatt és annak bukása után, amikor menlevelet szerzett férjének, és ezzel talán az életét mentette meg. Aztán, 1886-ban bekövetkezett haláláig, Róza asszony folyamatosan gondoskodik férjéről, akinek erre — természeténél fogva — nagy szüksége volt. „Ébren tartotta hiúságát, acélozta munkakedvét, nem engedte elcsüggedni, se elbizakodni. Zsarnoka volt, aki uralkodott felette és jó szelleme, aki piedesztált építgetett alája (...) Szűz Mária kötényében nem volna olyan jó helyen, mint asszonya árnyékában” — írja Mikszáth előbb idézett művében.

Bár a nagy író sokszor lázadozik e „házizsarnok” ellen, Róza halála annyira megrendíti, hogy veszélyesen megbetegszik maga is. Később, 74 évesen — 1899-ben — másodszor botránkoztatja meg a közvéleményt: ezúttal egy 20 éves színésznőt vesz feleségül.

Igazi műzsája azonban Laborfalva Róza volt, akinek sokat köszönhet a magyar irodalom is.

Jókainé Laborfalvi Róza
(Barabás Miklós litográfiája — 1848)

Nagy Olga

Önkorrekcióm története

Az immár több mint négy évtizedes tudományos pálya szemrevételezése során (első kötetem 1954-ben jelent meg) a szerző — jómagam — arra kényszerül, hogy számba vegye azt a hosszú utat, amelyet élete során bejárt. S ha őszinte, ha van bátorsága szembenézni saját tudományos múltjával, megdöbbszentően vonhatja le a következtetést: milyen göröngyös, sőt kínos volt ez a pálya — még ha nem hiányoztak a „fények” sem —, hiszen azt kell megállapítania: e pályafutás során minduntalan újabb indítékok készítették/kényszerítették arra, hogy újból és újból önmagát, előző felismeréseit „korrigálja”, s egyben merje megfogalmazni azokat a „felfedezéseit”, amelyek az előzőeket már sok tekintetben túlhaladják.

Ennek történetét kívánják megidézni következő soraim...

Milyen korrekcióra volt szükségem, míg abból az ún. „leíró és pozitivista” folkloristából, aki csupán *adatokat gyűjt*, eljutottam ahhoz, hogy az adatok mögé is bepillantsak; lassan-lassan meg is értsem azt, hogy mögöttük ott sejlík, sőt lobog egy izgalmas paraszti/népi társadalmi valóság. S ha már a vizsgáló ezt megsejti, sőt elkezd „nyomozni”, azokat a bizonyos szövegeket elemezni, a szövegek közötti összefüggéseket megkeresni, és a meg nem értett összefüggések után kérdezni — akkor már közel jár ahhoz, hogy a néprajzi kutatást szenvedélyesen elvállalja. Mi élő közösséggel találkozunk, a maga kultúráját őrző vagy elhagyó, de mindenképpen *élő néppel*. S nem valami mazsolákat (adatokat) gyűjtünk, kiragadva a nép életéből, hanem magát a népi kultúrát a *maga egészében, mindazzal, ami emögött van*.

Persze, mindezek a felismerések rendre-rendre s nem is könnyen születtek meg. De egy biztos: mint afféle megszállott, aki azt hiszi, hogy ez az ő „felfedezése” olyan fontos, világra szóló esemény, siettem is hírül adni s megírni. (Erről a későbbiekben még szó esik.)

Vajon milyen felismerésekről van szó, melyek olyan izzásba hozták későbbi vizsgálódásaimat, kutatásomat?

a) Az első mindenesetre az volt, hogy nekünk, folkloristáknak *nem a semmitmondó adatok rögzítése a fontos, hanem megvizsgálni azt, ami ez adatok mögött van*. Igen ám, csak hogy ehhez *szociográfusnak* is kell lennünk. Igaz, hogy a néprajztudomány

már eljutott ahhoz, hogy kimondja és megfogalmazza, sőt példát is mutasson az ún. „társadalom-néprajz” kutatásra, mely a néprajzkutatás egyik ága. Ám számomra többről van szó: bármit is vizsgálunk — szokásokat, hiedelmeket, népi tudást, népi értékrendet —, mindezt nem érthetjük meg, ha nem folyamodunk a szociográfia nyújtotta tapasztalatokhoz, eredményekhez.

Miről is van szó?

Hiszen csupa előítéletek béklyóztak. Így beszéltünk *a faluról*, holott — miként kénytelen voltam észrevenni, sőt meg is fogalmaztam — *falvak modelljeiről* kell beszélnünk, a *legtradicionálisabb* falutípustól (melyet számomra Szék képviselt), a város közelsége meg egyéb tényezők miatt — melyeket itt nem részletezek — a *falumivoltát megtagadó* Udvarfalváig; illetve az értékes népi hagyományt, népművészetet — tánc, ének, mesterségek, szövés, hímezés stb. — megőrizve, sőt továbbfejlesztve (lásd a Maros megyei Mezőpanitot) *a falu elindulhat a modernizálódás útján*. Hiszen a férfiak már tudományosan művelik a mezőgazdaságot, tanfolyamokra járnak stb.

Másik előítélet volt az is, hogy a falu egyfajta változatlan entitás. S hogy ez milyen gyermekded előítélet, arra nézve hadd említsem meg, hogy a változás az élővilágban egyetemes törvény: még a sziklák is változnak. Hát még az emberi közösségek! Így a folklorisztikának *az élő, változó, alakuló falut kell vizsgálnia*, s egyben megérteni e változás, alakulás törvényeit is...

Így lettem kényszerűségből — mert különben a vizsgált jelenségeket nem tudtam megérteni, pláne megmagyarázni — egyben szociográfussá is. Persze anélkül, hogy lemondtam volna a néprajzkutatói státusról. Az alábbi szociográfiai felméréseket az idők során azért közöltem, hogy felhívjam a figyelmet arra: a falvak tanulmányozása nagyon izgalmas, időszerű feladat a néprajzkutató számára is.

S mert ezt a felismerésemet általánossá, közismertté kívántam tenni, egész sor esszét, cikket, beszámolót írtam a legkülönbözőbb folyóiratokba. Olykor még sorozatokat is. (Hadd jegyezzem meg: mindez írások publikálásában az is munkált, hogy rögeszmésen hittem abban, hogy a népet, illetve az értelmiséget nevelni kell arra: *nem a babona falu, hanem a felvilágosult falu legyen a mintaképünk.*)

Ellentmondásos paraszti értékrend

Sietek leszögezni, s ezt megjelent műveimmel is bizonyíthatom: a paraszti értékeknek, amelyek nemzeti értékeink részeivé váltak, őszinte bámulója vagyok. Csodálatos munkaszeretetükről, fáradhatatlan munkabírásuokról — mely valóban egyedülálló — szintén vallottam már. Értékeik, melyeket a népművészet, népi tánc és zene, illetve a népköltészet és a népi próza tekintetében felmutatnak — tagadhatatlanok. És persze, közismertek, hiszen a néprajz ezeket hűségesen fel is mutatta.

Az alábbiakban a paraszti értékekben leledző ellentmondásokról is kívánok szólni, melyek meglétét a néprajzkutatás több okból is figyelmen kívül hagyta. Az egyik ok az, hogy mi, a népi hagyományok vizsgálói — a már említett csodálatos eredmények hatására — nem vettük észre az árnyalatokat, a gyakran csak megbújva felfedezhető ellentmondásokat.

Ám én rákényszerültem, hogy ezeket is felfedezzem. Hadd utaljak e felismerésem néhány példájára.

a) Nem tudnám már pontosan visszajátszani, mikor tudatosult bennem az a felismerés, hogy a „hagyományőrzés” — melynek oly szenvedélyes krónikásának hittem magam — mennyire *ellentmondásos jelenség*. A „hagyományőrzés” máig egyfajta mitizálást is jelent. Minden, amit örököltünk: szent és sérthetetlen! Talán akkor kezdtem először ebben kételkedni, amikor egy néprajzi konferencián a babonás hiedelmek kapcsán a gyűjtők és kutatók olyan „gyönyörűséggel” számoltak be a legborzasztóbb hiedelmekről: boszorkányokkal való találkozásokról, boszorkányszombatról stb. s minderről — bár a tárgyilagosság szabályai ellen nem vétettek — dolgozataikból az is kiérződött: milyen „gyönyörűség” a kutató számára, hogy „sikerült” ilyen kincset is felgyűjteni. Hiszen ez is „hagyományőrzés”! (Miként az Emese álma és a Turulmadár mítosz is, amelyről oly szenvedélyes ifjúsági vetélkedő folyt Erdély-szerte is a millennium tiszteletére.)

De folytassam „felismerésem” további útját!

S bár 16 éves koromban magam is összegyűjtöttem falum (Mezőpanit) babonás hiedelmeit — miként már említettem: csak asszonyoktól! —, már felsejlett bennem a gondolat: ugyan mivel magyarázható, hogy a férfiak nem babonásak! Később — már mint széki tanítónő, illetve papné — értettem meg, hogy semmiféle babonáság nem méltó s főleg nem hasznos népünk fejlődése, boldogulása szempontjából. Ezért férjemmel együtt úgy döntöttünk: mindent el kell követnünk azért, hogy a „hagyományőrzés” ne zárja ki a *falu lehetséges haladását!* Ezért népfőiskolát szerveztünk; Kolozsvárról hívtunk szociográfusokat, szociológusokat, néprajzosokat. Férjem geológiai és biológiai előadásokat is tartott. Erről a *Gyónás* című önéletrajzi regényemben (?) — Bp., 1993 — vallottam. Férjem ama állítása, hogy a földgolyóbis nem hat nap alatt, de millió év során fejlődött olyanra, amilyennek ma ismerjük, a férfihallgatók megdöbbenését váltotta ki: „Tiszteletes úr, a biblia szerint hat nap alatt teremtődött a világ!”

b) Hadd utaljak arra a kemény közösségi szigorra, amely annak minden tagját figyelemmel kíséri; a paraszti közvélemény, törvény bármely szabályának megsértését számon kéri. S ez nyilvánul mindenben: a spanyol etikettnél is szigorúbb szabályok vannak arra például: hogyan kell viselkedni, mondjuk, a lakodalomban a menyasszonynak, a vőlegénynek, a násznépnek; hogyan kell viselkedni a temetésen; hogyan és mikor illik, sőt kell sírni, milyen lehet ez a siratás, mikor kell abbahagyni. Aztán hogyan kell viselkedni, különösen a lányoknak a táncon. (Mezőpaniton, például, a széki táncon körben ültek az anyák, és szigorúan figyelték saját és mások leányainak illő vagy illetlen viselkedését!)

És persze, e megfigyelés nem is volt ártatlan dolog: a „megszólás”. A falusi pletyka — mint a közvélemény ítélete — szigorú, olykor kegyetlen volt!

c) A paraszti közvélemény nem tűrte meg a közösség törvényeitől eltérő egyéni megnyilvánulásokat. Ezeket szinte kiközösítette, vagy pedig egyfajta „bolondoknak” minősítette. A paraszti elbeszélésekben, csúfolódókban, melyeket a *Paraszt dekameronban*, illetve az *Újabb paraszt dekameronban* közöltem, számtalan példáját találjuk a közösség szigorától eltérő, egyben pedig ezzel ellentétes megnyilvánulásoknak.

De utalhatnék *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák című elméleti kötetemre (Bp., 1989), amelyben rámutattam, hogy a paraszti értékrend — mely szigorúsága és a közösség számára törvényerejű mivolta miatt „etikettnek” is mondható — milyen kegyetlenül szól bele mindenbe, s csap le az egyénre, ha az egyén az elfogadott erkölcsi törvényt, mely a paraszti közvéleményt szentesíti, bármilyen okból megszegné.

(Hadd említsem meg, hogy a szerkesztő, akinek köszönhetem, hogy ez a rendhagyó kötetem elfogadtatott, kissé csodálkozva kérdezte: Miért a címben a „szorítás” megjelölés? Akkor utaltam arra, hogy ezek a törvények — bár a Rendet képviselik — nehezen, keservesen, sokszor fájdalmasan élhetők meg. S persze, elsősorban az asszonyokat sújtja.

De erről később külön is szó lesz.)

A rendhagyóság kockázata

Az egyes kötetek közlése kapcsán kialakult visszajelzések során arra kényszerültem, hogy felismerjem: a valami újjal, szokatlannal való jelentkezés — például a színes ünnepnapok mellett a nagyon is szürke paraszti mindennapokról, hétköznapiokról — igen kockázatos. Ezért egyfajta önvédelemről is gondoskodva, a pályaképemről szóló elemzésben ezt írtam: „A népi kultúra nem szent és sérthetetlen, a nép pedig nem kagyló, melynek (csupán) az a dolga, hogy gyöngyöket izzadjon; valóságos verejtéket izzad, miközben kaszál, kapál, gyermeket nemz és azt eltartja, neveli; nézi vagy nem nézi a csillagos eget, meghallja vagy nem a tücsök ciripelését és így tovább. Minket az egész, a teljesség érdekel...” (83)

Rendhagyó és „merész” lépés volt részemről — például — az *Újabb paraszt dekameronban* közölt két fejezet, melyek a népi erotika jellemző darabjai. A IX. fejezet *Telhetetlen szeretők* címmel gúnyos hangsúllyal s egyben leplezetlen szóki-mondással 22 elbeszélésben, tréfában gúnyolja ki a „telhetetlen szeretőt”. Hasonlóképpen kigúnyolásra érdemesek a „szerelemben járatlanok” is, miként ezt 21 tréfás elbeszélés is illusztrálja.

S hogy ez milyen szokatlan volt, arról jól tanúskodhat az a számos recenzió, melyek nem honi tájakon jelentek meg. (Hadd toldjam meg ezt egy kis rosszmá-

júsággal: itthoni honfitársaim nem tudtak e könyvről. Mondjam azt: szerencsémre?)

S e különböző recenziókból, melyek a *Pályakép*ben... jelentek meg, egyet mégis közlök, hiszen a fentieket is jól illusztrálja. Az alábbi sorok Fekete Elvirától *Magyar boccacciók* címen az újvidéki „Magyar Szó” jún. 18-i számában láttak napvilágot:

„A kötet vége felé inkább olyan történetek állnak, amelyek *kényesebb ízlésű olvasó* számára talán nehezen elfogadhatók. Nagy Olga pontosan a helyére teszi ezt az erotikát: ha ismerni akarjuk a világot, erről is tudnunk kell. Szókimondó, mindent néven nevező, nyersen fogalmazott históriák telhetetlen szeretőkről, parázna vénasszonyokról, ügyetlen szerelmesekről. Hol megbocsátó gúny, hol kérlelhetetlen, aszerint, hogy a paraszti erkölcs mit tartott bűnnek, mit nem. (...) élmény ezeken a tréfákon keresztül belátni egy olyan társadalomba, amelyről egyre inkább csak távoli híradásaink lesznek. S mivel emberek vagyunk, semmi sem lehet tőlünk idegen, ami emberi, el kell tehát fogadnunk az emberi élet egyik lehetséges módjának azt a világot is, amelyet ezek a tréfák hoznak közel hozzánk.”

Idéztem Fekete Elvira recenziójának ezt a részletét nem csak azért, mert ebből is jól kiderül: ez a kötet nemcsak rendhagyóságomat, merészségemet, hanem egyben a „védelmemet” is igazolja. És nem jobban hangzik-e, ha mindezeket más mondja el kísérletemről s nem magam?!

Nem folytatom... A többi recenzió is — más-más megközelítéssel — dicséri „merészségemet” és „véd meg” az esetleges támadások ellen...

De hozhatok egy példát a „merészségemre”, illetve „védelmemre” egy másik recenzióból, melyet a pályaképemről szóló esszékötetemben már megidéztem. Íme, mit ír Pál Ferenc *Szerelmi vigasságainak tüikre* című ismertetésében, mely a „Könyvvilág” 1983. 5. számában jelent meg:

„Gyűjtőnek is, adatközlőnek is le kellett győznie a természetes ellenállását, hogy a szerelmi és házasságra vonatkozó népmesekincs teljes téma — és nyelvi gazdagságában kerülhessen az olvasó elé. A kételyeken és a rossz beidegzettségeken túllépő gyűjtőmunka eredményeképpen így képet alkothatunk a magyar parasztság szerelmi életének sokszínűségéről, arról a szerelmi-erotikai ciklusról, amely eddig ösztönösen/tudatosan ignoráltatott.”

* * *

Íme — mindössze jelzésszerűen: önkorrekcióm története.

Ráduly János

Bolyai-vonatkozások népi elbeszélésekben

Évtizedekig töprengtem azon, hogy Bolyai János élettársa, a Kóródszentmártonban született Kibédi Orbán Rozália vajon melyik kibédi Orbán-ágból származhatott? Magam 1962-ben kerültem Kibédre (ennek már 48 éve!), ahol magyartanárként tanítottam. A kutakodás — ha késetten is — nyomra vezetett. 2009. június 24-én mondaszöveget írtam le a 62 éves Orbán Lajosné Bíró Margittól, amelyben utalás történt Bolyai Jánosra. Megvilágosodott: végre „horogra került” az az Orbán-nemzetség, amelyből a Kóródszentmártonban élő kibédi Orbánok mintegy 200-250 évvel ezelőtt elszármaztak.

A frissen előkerült adalék fényében megírhattam *Bolyai János és Kibédi Orbán Rozália* című közleményemet, amely a marosvásárhelyi *Népijság* című napilap hétvégi szórakoztató mellékletében, a *Szines Világban* jelent meg 2009. augusztus 8-án. A cikkben utalás történt arra, hogy a nagyközségben „tucatnál több Orbán-nemzetség” élt/él. Megfogalmazhattam: „A kóródszentmártoni Orbánok tehát a kibédi Nagy Orbánok közül szakadtak ki.”

Néprajzi-nyelvészeti kutatások igazolják: a nagyobb lélekszámú településeken úgyszólván minden jelentősebb családnak megkülönböztető neve (ragadványneve) van, s a falu köztudatában jószérével nem is a családnévnek, hanem a szerzett/kapott ragadványnévnek van „eligazító” szerepe. Érdeemes közölnünk Orbán Zoltán érdekes szövegét: pontos képet nyújt a kibédi Orbán-nemzetségek jelenlegi helyzetéről. Egyúttal azt is jelzi, hogy a kutatónak bizony elég szövevényes társadalmi viszonyrendszert/kapcsolatrendszert kell föltérképeznie ahhoz, hogy munkája eredményes legyen. A szöveg címét magunk adtuk. A végén — az ezután közlendő „vallomásoknál” is — feltüntetjük az adatközlő pontos nevét, életkorát, a helységet, ahol él és a gyűjtés időpontját. Itt-ott elhangzott kérdéseimet, rávezető mondataimat zárójelben adom. A szövegeket sorszámoztuk (1-12), hogy a rájuk való hivatkozások, visszakeresések lehetősége biztosítottabb legyen.
